

УДК 327.5(497)"1953/1954"
327:355(497)"1953/1954"
327(497.1)"1953/1954"

Dr Theodora GOTA,
Hellenic Ministry of Foreign Affairs, Expert Counselor

GRČKA, TURSKA I JUGOSLAVIJA U BALKANSKOM PAKTU 1953–1954 – NOVI POGLEDI

ABSTRACT: *Contrary to widespread perceptions, the Balkan Pacts signed between two NATO member states, i.e. Greece and Turkey, and communist Yugoslavia, originated in those states' quest for collective regional security and for a distinct geopolitical role in the post-war period rather than from intervention by western great powers.*

Ključne reči: *Diplomatski odnosi, Jugoslavija, Grčka, NATO, Ankarski ugovor, Bledski ugovor*

U Ankari je 28. februara 1953. godine potpisan Sporazum prijateljstva i saradnje između Grčke, Turske i Jugoslavije, a samo nekoliko godina ranije politička povezanost jedne komunističke zemlje, kao što je bila Jugoslavija, sa dvema zemljama članicama Severno-atlantskog saveza (NATO) bi bio nezamisliv događaj.¹ Međutim, sukob Josipa Broza Tita i Staljina u leto 1948. godine i isključivanje Jugoslavije iz Komunističkog informacionog biroa (KOMINFORM)² približili su jugoslovenskog lidera velikim zapadnim silama i njihovim

¹ Đura Ninčić, „The Balkan Pacts“, *Annuaire Europeen*, Hague 1956; John Iatrides, *The Pact of Ankara, A test cause of collective securite in Southeastern Europe*, Hague 1956; John Iatrides, *Balkan Triangle. The Birth and Decline of an alliance across ideological boundaries*, Paris 1968; K. Čalovski, *Balkanski savez*, Beograd 1975; H. Hartl, *Der „einige“ und „unabhangige Balkan*, Munchen 1977; Sotiris Valden, *Grčka i istočne Zemlje 1950–1967: ekonomski odnosi i Politika*, Atina 1991; Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, Beograd 2000; Duško Lopandić, *Regional Initiatives in South Eastern Europe*, Belgrade 2001; Bojan Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, Beograd 2003.

² Opširna bibliografija. Indikativno navodimo: Adam Ulam, *Titoism and the Cominform*, Cambridge Mass., 1952; Milovan Đilas, *Conversations with Stalin*, Harcourt, Brace & World, Inc., 1962; Ivo Banac, *With Stalin against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Ithaca

balkanskim saveznicima, a sve u cilju pronalaženja strateških saveznika i obezbeđivanja ekonomske i vojne pomoći.

Bez obzira na zблиžavanje sa Zapadom, Tito je oklevao da učestvuje u odbrambenim organizacijama kao što je bio NATO i odbijao je da se obaveže pismenim sporazumima. Sa ovog stanovišta, Ankarski sporazum je imao poseban značaj jer je ukazivao na to da je jugoslovenski lider usvojio novu politiku, koja bi postepeno dovela do šire povezanosti sa zapadnom koalicijom. Sam Tito je potvrdio nove pozicije svoje države na međunarodnoj sceni u intervjuu 9. marta 1953. godine: „Jugoslavija je napustila politiku potpune nesvrstanosti zbog nebezbednosti na međunarodnoj sceni.“³

U istom periodu, u martu 1953. godine, stigla je neočekivana vest o smrti Staljina, što je izmenilo pozicije na međunarodnoj sceni. Novo rukovodstvo SSSR-a pod Georgijem Maljenkovim počelo je da primenjuje politiku mirovne koegzistencije u odnosima prema zapadnim zemljama. Politika mirovne koegzistencije podrazumevala je da se konkurentnost dvaju političkih sistema odvija mirovnim putem. Sovjetski „napad mira“ bio je vidljiv i na Balkanu u vidu usvajanja elastičnije i realnije politike sa diplomatskim otvaranjem prema Jugoslaviji, Grčkoj i Turskoj.⁴

Međutim, i tursko i grčko rukovodstvo je bilo uzdržano u pogledu nove sovjetske politike. Prilikom zvanične posete grčke delegacije Ankari juna 1953. godine, predsednici vlada Grčke i Turske Aleksandar Papagos i Adnan Menderes izrazili su skepticizam u pogledu sovjetskih predloga. Predstavnici Grčke i Turske plašili su se, s jedne strane, slabljenja Severno-atlantskog pakta u budućnosti, pakta koji je u njihovim zemljama primljen posle mnogo truda, a sa druge prestanka aktivnog delovanja Balkanskog saveza.⁵ Suprotno tome, u Beogradu je Jugoslovenska komunistička partija novu politiku Moskve ocenila iskrenom i verovala da će priznati greške iz prošlosti.⁶ Tito je po povratku iz Londona marta 1953. godine javno izjavio da se to očekuje: „Drago nam je, čekamo i videćemo.“

and London 1988; Vucinich, Wayne S. (ed.), *At the Brink of War and Peace. The Tito-Stalin in a Historic Perspective*, New York 1982.

³ *Observer*, 9. mart 1953.

⁴ Bibliografija koja se odnosi na Staljinovu smrt i na početak primene „mirovnog napada“ od strane novog rukovodstva je opširna. Navodimo izvesna odabrana dela: Evangelos Averof-Tosicas, *Istorija izgubljenih prilika (Kiparski problem 1950–1963)*, I tom, Atina 1982; Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1976, str. 112–113; Henry Kissinger, *Diplomatija*, (prevod: Juri Kovaljenko), Atina 1994, str 576. i dalje; Evantis Hadživasiliju, *Uvod u istoriju posleratnog sveta*, Atina 2001, str. 147–150; Vasilios Kondis, Janis Murelos, *Sovjetski Savez i Balkan u 50'im i 60'im godinama*, str 9; Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, Beograd 2000, str 82–83.

⁵ Υπουργείο εξωτερικών της Ελλάδος, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου (Ministarstvo spoljnih poslova Grčke, Služba diplomatskog i istorijskog Arhiva), ambasada u Beogradu, 1953, 865, Zapisnik sa skupa u Ankari, 18. jun 1953.

⁶ Bogetić, *n. d.*, str. 83.

Naravno, izrazio je i svoju veru u Ankarski sporazum: „Pogrešno je mišljenje onih na Zapadu koji misle da ćemo se odreći Sporazuma.“⁷

Razlika u stavovima članova Balkanskog saveza u pogledu promena u SSSR-u se jasno vidi na nivou diplomatskih procedura za objavljivanje zajedničkog kominikea triju država, koji se odnosio na polaganje Ankarskog sporazuma u Ujedinjenim nacijama juna meseca iste godine.

Beograd je predložio da se u tekst unesu dva paragrafa, kojima bi se pozdravljale sve inicijative koje bi imale za cilj smanjenje zategnutosti na međunarodnom nivou, izražavajući na taj način svoju podršku novoj sovjetskoj politici.⁸ Ova formulacija je izazvala oštru reakciju i Atine i Ankare, jer su obe vlade smatrale da ni indirektan osvrt na „rusku mirovnu ofanzivu“ ne može da bude prihvaćen. Međutim, samo šest dana kasnije, 24. juna, jugoslovenska vlada je izdala kominike u ime sve tri države, čiji je sadržaj izražavao njene stavove. U drugom paragrafu teksta se naglašavao „značaj koji se daje svakom pokušaju koji bi doprineo stvarnom rešenju problema koji stvaraju međunarodnu krizu“.⁹

Sa novim razvojem situacije, Balkanski savez je za Jugoslaviju izgubio značaj kao sredstvo za jačanje vojno-odbrambenih snaga Jugoslavije u odnosu na njene istočne susede. Savez je bio značajan za Beograd samo kao pregovarački adut za rešavanje dva složena pitanja: za obezbeđivanje novih povoljnih ekonomskih i vojnih sporazuma sa Zapadom i za jačanje jugoslovenskih pregovaračkih pozicija u odnosu na Italiju povodom Tršćanskog pitanja.

Što se tiče suštinskog pitanja – vojnog povezivanja Jugoslavije sa NATO-om, Grčka i Turska posle potpisivanja Ankarskog sporazuma su uložile napor da ubede NATO, pre svega Sjedinjene Američke Države i Veliku Britaniju, u neophodnost revizije njihovih do tada negativnih stavova po ovom pitanju. Pokušaji, međutim, nisu dali rezultata, jer su na njihove sagovornike u potpunosti uticali prigovori Italije, koji su proisticali iz nerešenog Tršćanskog pitanja, kao i uzdržanost severnih zemalja u vezi sa širenjem pakta.

Grčka i Turska su razumele stav SAD-a tokom posete novog američkog državnog sekretara Džona Fostera Dalsa Atini i Ankari maja 1953. godine.¹⁰ On je jasno stavio do znanja da ulazak Jugoslavije u NATO još nije ostvarljiv zbog Tršćanskog problema.¹¹ U Atini gde je boravio 27. maja, Dals se sastao sa Papagosom i ministrom spoljnih poslova Stefanom Stefanopulosom, koji su ga

⁷ Josip, Broz Tito, Narodna knjiga, VII, str. 49.

⁸ Diplomatski arhiv ministarstva inostranih poslova (DASMIP), Politička arhiva (PA), str. pov. 1953, f-69/1, 48385, Jugoslovenske primedbe na grčki tekst deklaracije.

⁹ „Spoljnopolitička dokumentacija“, br. 2, Beograd 1954, str. 527; FO 371/107845/WY 1076/23, Ivo Mallet, ka F.O. i Čerčilu, 27. jun 1953.

¹⁰ Od 9. maja 1953. godine novi sekretar spoljnih poslova SAD Džon Dals je putovao u Južnu Aziju i na Srednji istok; Foreign Relations of the United State (FRUS), vol. IX, 1, i dalje.

¹¹ Iatrides, *Balkan Triangle*, str. 117–118.

informisali o nameri da zajedno sa Turskom i Jugoslavijom ostvare tročlani vojni savez. Dals je izrazio uzdržanost i savetovao je grčke političare da zatraže od Jugoslovena konkretne ustupke kako bi ispitali njihovu iskrenost.¹²

Ovakav razvoj situacije je imao za rezultat da ni Atina ni Ankara nisu krenule, u drugoj polovini 1953. godine, sa povlačenjem poteza koji bi doveli do za njih željenog rezultata – jugoslovenskog ulaska u NATO. Ovakav stav Grčke i Turske se podudarao vremenski sa odlukom Jugoslavije da promeni politiku i zatraži vojnu povezanost sa Zapadom. Tako je inicijativu preuzeo Beograd krajem 1953. godine, suprotno onome što se dešavalo do tada.

U dosadašnjoj ograničenoj bibliografiji o Balkanskom savezu, koja se zasniva pre svega na novinskim člancima iz tog perioda, prevladava stav da je do promene Titovih pozicija po pitanju vojnog savezništva sa Grčkom i Turskom došlo pod pritiscima zapadnih sila. Međutim, pažljivo proučavanje poverljivih diplomatskih dokumenata grčkog i jugoslovenskog Ministarstva spoljnih poslova pokazuje da je prerastanje Ankarskog sporazuma u Sporazum savezništva bila odluku triju balkanskih saveznika i da nije proistekla iz intervencije Zapada.

Konkretnije, 3. decembra 1953. godine ambasador Turske u Beogradu Agah Aksel i jugoslovenski ministar spoljnih poslova Koča Popović su razgovarali o preduzimanju konkretnih poteza za prerastanje Ankarskog sporazuma u vojni savez.¹³ Grčka, Jugoslavija i Turska, svaka sa svoje strane, trebalo je da pripreme nacrt plana novog saveza, a potom putem pregovora da bude prihvaćen jedan kompromisni tekst.

U istom periodu, Papagos je tokom svojih putovanja u inostranstvo stupio u bliži kontakt sa zapadnim saveznicima. Pokušao je da dobije odobrenje za sklapanje balkanskog vojnog saveza triju balkanskih država – saveznica Ankarskog sporazuma.¹⁴ Reakcije zapadnih saveznika nisu, međutim, bile onakve kakve je želela grčka vlada.

Uprkos tome, grčka strana je nastavila sa kontaktima, najviše sa vladom Sjedinjenih Američkih Država, imajući u vidu uticaj SAD-a na ostale članove NATO-a. Prvo se glavni generalni direktor grčkog Ministarstva spoljnih poslova Vasilios Mostras sastao 5. januara 1954. godine sa američkim ambasadorom u Atini, a potom sredinom februara 1954. Stefanopulos je u razgovoru sa savetnikom ambasade SAD u Atini Tomasom Manom preneo konkretan predlog grčke vlade o sklapanju vojnog saveza sa Turskom i Jugoslavijom. Na sve ove poteze

¹² Intervju Iatridisu sa Stefanopulosom, 12. avgusta 1959. (Iatrides, *Balkan Triangle*, str.118, fusnota 113)

¹³ DASMIP, PA, f-69/2, 418646, Zabeleška o razgovoru ministra inostranih poslova Koče Popovića sa turskim ambasadorom Akselom, 3. decembar 1953.

¹⁴ Služba diplomatskog i istorijskog arhiva, Centralna služba, 1954, 28.3, I Politička direkcija, 17. april 1954; Služba diplomatskog i istorijskog arhiva, Centralna služba, 1954, 4.1, I Politička direkcija, Opšti cirkular Stefanopulosa upućen svim stranama, 18. avgust 1954.

Stejt department je reagovao negativno, povezujuće sklapanje balkanskog vojnog saveza – čiji bi član bila i Jugoslavija – sa rešavanjem Tršćanskog problema.¹⁵

Beograd je sa svoje strane pripremao, na svoj način, put ka vojnom savezništvu. Povodom godišnjice potpisivanja Ankarskog sporazuma, u biltenu nezvaničnog organa *Jugopresa*, 27. februara, objavljen je članak dopisnika za pitanja diplomatskog sektora u kome je, po prvi put, javno izneta mogućnost pretvaranja političkog saveza u vojno savezništvo. Dopisnik je u članku naveo sledeće: „Iz određenih izvora su podneseni predlozi putem kojih se tvrdi da se, možda, treba suočiti sa pitanjem sklapanja i vojnog saveza... Pretpostavljajući da postoji takva tendencija, bilo bi teško pomisliti da tri države ne bi pokrenule ovakav čin da to ne zahtevaju potrebe, zajednički odbrambeni interesi i zaštita nezavisnosti.“¹⁶

Posete predsednika Tita Turskoj od 12. do 16 aprila 1954. godine¹⁷ i Grčkoj od 2. do 5. juna iste godine¹⁸ predstavljale su određujuću stanicu u razvoju tročlane saradnje. U toku posete Turskoj saopštena je namera dvojice lidera da tročlani savez preraste u vojno savezništvo, naravno uz učešće Grčke, dok je u toku posete Grčkoj odlučeno da papir o savezništvu bude potpisan na idućem skupu trojice ministara spoljnih poslova, koji je trebalo da se održi na Brionima u Jugoslaviji 17. jula 1954. godine.

Iznenadjenje zapadnih država je bilo veliko. Stejt department je od Turske dobio jasnu potvrdu da tokom Titove posete neće biti donete odluke u vezi sa razvojem oblika postojećeg saveza.¹⁹ Vladini krugovi nisu mogli da poveruju da bi turska vlada ignorisala preporuke Vašingtona. Želeći da daju prigodno tumačenje situacije, pripisali su celokupno pitanje nepažljivoj frazeologiji jugoslovenskog ministra spoljnih poslova Koče Popovića tokom uobičajene konferencije za štampu posle susreta.²⁰ Međutim, ambasador SAD-a u Ankari, u osvrtu na tročlani savez karakteristično je protumačio (kako) „niko ne može da veruje Turcima“.²¹ U sledećem periodu, tri zapadne sile su putem koordinisanih poteza pokušale – bez uspeha – da spreče potpisivanje sporazuma. Njihovo intervenisanje

¹⁵ Služba diplomatskog i istorijskog arhiva, Centralna služba, 1954, 28.3, I Politička direkcija, 17. april 1954.

¹⁶ *Jugopress*, tom 3, br. 262, 27 februar 1954; Iatrides, *Balkan Triangle*, str. 128.

¹⁷ Bogetic, *n. d.*, str. 141; DASMIP, PA, 1954g, f-4, 208, Poseta predsednika Republike maršala Tita Turskoj; FO 371/113163/WY 10344/16, Ambasada u Ankari, br. 61, 21 April 1954.

¹⁸ Iatrides, *Balkan Triangle*, str. 129-130; Bogetic, *n. d.*, str. 146; Služba diplomatskog i istorijskog arhiva, Centralna služba, 1954g, 28.3, Zapisnik sa skupa u četvrtak, 3 Juna 1954.

¹⁹ DASMIP, PA, str. pov. 1954, f-4, 208.

²⁰ Služba diplomatskog i istorijskog arhiva, Centralna služba, 1954, 6. 5, Ambasada u Vašingtonu, 20. April 1954 g.

²¹ DASMIP, BS, f-69/1, 44976. Karakteristično je da na dan kada je objavljen u štampi intervju Popovića, ambasador SAD-a je poslao telegram Vašingtonu da ništa značajno nije proisteklo iz Titove posete (FO 371/113163/WY 10344/22, Ambasada u Ankari, 28 April 1954).

se podudarilo sa promenom turskog stava u vezi sa potpisivanjem sporazuma i od strane štampe protumačeno je i kao uzrok i kao rezultat. Ankara je takođe, uložila napore da dobije na vremenu, odlažući datum potpisivanja od 17. jula za avgust.²²

Međutim, na osnovu proučenih izvori može se izvesti zaključak da se radi o čisto turskoj inicijativi. Ta inicijativa je poticala, s jedne strane, iz pokušaja turske diplomatije da se predstavi Rimu kao borac za rimske interese, predlažući Italiji da uđe u savez kao osnivački član. S druge, to se može zaključiti iz oštre pregovaračke politike koju je sledila Turska u vezi sa formulisanjem određenih članova Sporazuma.

Na kraju, savez je potpisan na Bledu u Jugoslaviji 9. augusta 1954. godine, posle dugih diplomatskih procedura. Savez nije mogao da preživi, jer su tri članice usmerile pažnju na nove diplomatske ciljeve: Beograd na tada oblikovanu politiku nesvrstanih, Atina na rešavanje gorućeg kiparskog problema i Ankara na Bagdadski sporazum i na ulogu koju je želela da preuzme u razvoju situacije na Srednjem Istoku.

Uprkos neuspehu Bledskog saveza, diplomatska savetovanja koja su prethodila spadaju u najuzbudljivije događaje novije diplomatske istorije, kada se o toj istoriji sudi ne na osnovu rezultata koje je dala, već na osnovu onoga što je ona značila. I do danas, na osnovu ograničene bibliografije, tri države se prikazuju u potpunosti zavisne od odluka Vašingtona i Londona u njihovoj međusobnoj saradnji²³, što ne potvrđuje proučavanje arhivskog materijala.

S druge strane, niko ne može da tvrdi da je Balkanski savez predstavljao samostalnu regionalnu odluku. Ciljevi triju država su bili povezani sa potezima – na političkom planu – velikih sila, a u okviru jakog bipolarnog sistema tog perioda. Tako nešto je bilo očekivano. Uloga vanbalkanskog faktora bila je od odlučujućeg značaja za pitanje opstanka i svrsishodnosti balkanskih sporazuma o saradnji u toku celog 19. i 20. veka.

Balkanska pitanja su uvek imala za osnovu stvaranje ravnoteže koju su nametale velike sile. I Balkanski savezi nisu predstavljali izuzetak od pravila.

²² DASMIP, PA, str. pov., 1954, f-4, 506; DASMIP, PA, 1954, f-69.1,410320; FO 371/113166/WY1071/90, Brief for the Minister of State, 16 Juli 1954; Služba diplomatskog i istorijskog arhiva, Centralna služba, 1954, 6.5, Ambasada u Ankari, 9 Juli 1954.

²³ Izuzimajući Džona Jatridisa, koji je učestvovao u savetovanjima kao član grčke vojne delegacije.

Summary

Dr Theodora Gota

Greece, Turkey and Yugoslavia in Balkan Pact 1953–1954 – New Assessments

Key words: *Diplomatic relations, Yugoslavia, Greece, Turkey, NATO, the Treaty of Ankara, the Treaty of Bled*

The present study examines the diplomatic relations between Yugoslavia, Greece and Turkey during 1953-1955. The period starts on February 28th 1953 with the signing by the Foreign Ministers of the three countries of a Treaty of Friendship and Collaboration, henceforth known as the Treaty of Ankara, and ends in the summer of 1955 with the signing of the Treaty of Bled, an alliance pact between the above mentioned countries.

The rapprochement of the three states caused international surprise, as it was the first political agreement concluded by Yugoslavia after its expulsion from the Soviet bloc following the rupture between Tito and Stalin in 1948. The road to Bled, though, was not easy. Stalin's death on March 1953 and the "peace attack" by Georgy Malenkov led Tito to a temporary re-evaluation of the situation. That didn't last long. By February 1954 the Yugoslav leader, trying to strengthen his regional position vis a vis the western powers on the Trieste issue, was ready to proceed to a military alliance.

In the years to follow international bibliography tended to attribute the tripartite collaboration to diplomatic pressure by the western powers, especially the USA and Great Britain. This conception is primarily based on lack of documentation, since relevant archival material in Athens and Belgrade opened just recently to the public. Study of that material leads to the conclusion that the western powers were skeptical of the joinder by two NATO members of a defence pact with Belgrade since they understood that Yugoslavia would acquire all the advantages of NATO membership without any of the obligations.

On the other hand, this is not to claim that the Balkans Pacts were autonomous regional efforts, since the goals of the three capitals were directly linked to the strategies of the western powers. Which is not surprising in the broader context of the strongly bipolar cold war era.